

Op het repertoriumgedeelte van het boek heb ik slechts één punt van kritiek: de tekst is verlucht met vele portretten die lang niet alle direct naast het lemma over het desbetreffende raadslid zijn afgedrukt. Een verwijzing daarnaar ontbreekt zowel in de lemmata als in het personenregister.

De eerste honderd bladzijden van het boek bevatten een prosopografische analyse van de gegevens in het repertorium. Dit deel is een bewerking van Hoflands doctoraalscriptie. Hij stelt zich daarin vragen als: in hoeverre werd de bestuurlijke elite gerecruteerd uit de sociale elite? Veranderden de nieuwe gemeentewet van 1851 en de uitbreiding van het electoraat aan het eind van de eeuw daarin iets? Is er een verband tussen de politieke voorkeur van de raadsleden en hun sociale positie? Voor de beantwoording van deze vragen maakt Hofland vooral gebruik van cijfermatige analyses. De resultaten daarvan zijn in veel gevallen weinig verrassend. Aan deze analyses laat de auteur een schets van de 'institutionele achtergrond' en de 'hoofdlijnen van de politieke ontwikkelingen' vooraf gaan; want: 'zonder kennis van de spelregels blijft het functioneren van de hoofdrolspelers in de lucht hangen' (15). Aansluitend bij deze beeldspraak stel ik vast dat de parachutes nog niet kunnen worden opgevouwen. De institutionele geschiedenis is kennelijk niet Hoflands sterkste kant. Zo werd in 1918 niet 'weer gekozen volgens het systeem van evenredige vertegenwoordiging' (61), maar echt voor het eerst. En dat elke inwoner van de stad in een adres aan de raad een zaak onder de aandacht van de stadsbestuurders kon brengen, kan zeker niet gezien worden als 'een belangrijke vernieuwing' van Thorbeckes Gemeentewet van 1851 (39).

Resumerend: dit boek is een mooi uitgegeven en nuttig naslagwerk, met een inleiding die in een aantal opzichten sterker had kunnen zijn.

Jaap Talsma

P. A. Blok, e. a., ed., *'Veel tact en de noodige geschiktheid'. Gouverneurs en commissarissen in de provincie Utrecht 1814-1997. Een bundel opstellen aangeboden aanjhr. P. A. C. Beelaerts van Blokland bij zijn afscheid als commissaris van de koningin in de provincie Utrecht* (Stichtse historische reeks; Utrecht: Stichtse historische reeks, Het Spectrum, 1997, 240 blz., f39,90, ISBN 90 274 6444 8).

Dit is een beschaafd boek, keurig geschreven en netjes geïllustreerd. Het hoort bij de regenteske indruk die het ambt van commissaris van de koningin bij het publiek maakt. De man aan wie het boek is opgedragen, P. A. C. Beelaerts van Blokland, past ongetwijfeld in die deftige traditie. Het boek gaat echter hoofdzakelijk over zijn voorgangers, alsof de verhalen over hun verenigde talenten de scheidende commissaris meer glans geven.

In het inleidende hoofdstuk, geschreven door A. van Kempen, wordt medegedeeld dat tussen 1814 en 1997 negentien heren als gouverneur of commissaris te Utrecht geresideerd hebben. De commissarissen die tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitse bezetter zijn aangesteld, zijn om begrijpelijke redenen niet meegeteld. Zij zijn bezwaarlijk te beschouwen als illustere voorgangers van de commissaris aan wie we deze bundel te danken hebben. Niettemin zijn van de twee oorlogscommissarissen ook korte levensschetsen opgenomen. Qua lengte komen deze schetsen overeen met de biografische 'silhouetten' — uitgeschreven *curricula vitae* — van de naoorlogse commissarissen. Het zwaartepunt van de bundel ligt in de periode vóór 1940. Van de veertien gouverneurs en commissarissen die in die periode de provincie hebben bestuurd zijn uitgewerkte 'portretten' geschilderd. Deze 'portrettengalerij' — om de beeldspraak van de redactie van de bundel nog even te volgen — is qua stijl en inhoud uiterst divers. Dat is

niet vreemd als we bedenken dat we met een behoorlijke tijdsspanne en veel verschillende persoonlijkheden te maken hebben. Anderzijds had er meer eenheid in de behandeling van de commissarissen gebracht kunnen worden. In de genoemde inleiding wordt op overzichtelijke wijze een aantal dimensies van het ambt beschreven: het voorzitten van de vergaderingen van Provinciale en Gedeputeerde Staten, het voordragen van kandidaten voor benoemingen, rapportage over het wel en wee van het lokale bestuur. In bijna iedere taak van de commissaris ligt het fundamentele dualisme van zijn functie besloten. Hij wordt geacht zowel het rijk als de provincie te dienen. De potentiële spanning tussen deze twee polen had duidelijker dan nu het geval is als rode draad door de verschillende bijdragen kunnen lopen. Het is in de meeste portretten gebleven bij een afstandelijke schets van de hoeveelheid 'tact' en 'geschiktheid' die de protagonisten ten toon hebben gespreid. Ook de provincie Utrecht — het werkterrein van geportretteerden — komt niet echt uit de verf. In de bijdrage over E. C. U. van Doorn, die de provincie bestuurd van 1860 tot 1880, wordt gezegd dat de provincie zich in zijn ambtsperiode rustig ontwikkelde. Dat kan zo geweest zijn in de perceptie van Van Doorn en hij zal die mening graag in zijn jaarrapporten aan de minister hebben geventileerd. Enige nuancering en toetsing aan de literatuur is echter wel gewenst. Voorts wordt in dezelfde bijdrage vooruitgevoerd naar roeriger tijden aan het eind van de eeuw, als sociale kwestie, verzuiling en kiesrecht het politieke klimaat gaan overheersen. In de bijdragen over de periode 1880-1914 blijkt weinig van grotere druk op de commissarissen. Een commissaris als A. Schimmelpennick van der Oije (1888-1905) maakte zich volgens zijn biograaf druk om te hard rijdende automobielen, maar de arbeidsenquête liet hem vrijwel koud.

Deze bespreking hoeft echter niet in mineur te eindigen. Het belang van de bundel is mijns inziens tweeledig. Ten eerste is hij een welkome aanvulling op de schaarse historische literatuur over het functioneren van de commissaris. De schrijvers hebben hun best gedaan voorbeelden uit de bestuurspraktijk te belichten. Ten tweede worden — juist door de focus op de praktijk — heel wat aanzetten tot nader onderzoek gegeven. In iedere bijdrage klinkt door dat de archieven zeer veel materiaal bezitten, waarvan tot op heden maar mondjesmaat gebruik is gemaakt. G. J. Hooykaas schrijft dat het ambtelijk archief van gouverneur Van de Poll (1840-1850) zo omvangrijk maar ook zo wanordelijk is dat 'het niet goed mogelijk is enige hoofdlijnen van bestuur te deduceren'. Als Hooykaas het begrijpelijkerwijze niet als *zijn* taak heeft beschouwd in het bestek van deze bundel grootscheeps archiefonderzoek te verrichten, wie gaat dit dan wel eens doen of coördineren? Het artikel van H. Buiten over L. H. N. Bosch van Rosenthal (commissaris in de jaren 1934-1941 en 1945-1946) laat zien, onder andere op basis van ongepubliceerde memoires, hoeveel interessants zelfs een beknopt biografisch profiel kan opleveren. Uit De Jongs *Koninkrijk* wisten we al dat Rosenthal het maar niets vond dat na de capitulatie de secretarissen-generaal een leidende rol in het landsbestuur kregen, terwijl de commissarissen veel meer 'regeringservaring' hadden. Uit andere stukken blijkt dat Rosenthal zich al vroeg een buitengewoon negatief oordeel gevormd had over K. J. Frederiks, de opportunistische secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken. Ook in de laatste oorlogsjaren, nadat Rosenthal tot aftreden gedwongen was, bleef hij voor veel zittende ambtenaren degene die hen bij ethische vraagstukken van advies diende.

Nico Randeraad

J. Gielkens, ed., *Was ik maar weer in Bommel'. Karl Marx en zijn Nederlandse verwanten. Een familiegeschiedenis in documenten* (Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1997, 199 blz., f29,50, ISBN 90 6861 099 6).